

סדר קנים: ביאור חדש למסכת קנים ע"פ תורת החשבון
מאת משה קופל (הוצאת אלומה 1998)

מסכת קנים של המשנה עוסקת, כדברי המחבר (עמ' א), "בפרטי דיני הקניין, או ליתר דיוק, בפרטי דיני תערובות קרבנות העוף". קרבנות העוף באים כרגיל בזוגות: במקרים מסוימים מחייבת התורה הבאת שני עופות (תורים או בני יונה), אחד לחטאת ואחד לעולה (הדוגמה המובהקת במסכת זו היא של האישה היולדת). כמו כן, יכול אדם לנדב קרבן של עולת העוף. הואיל ושני הסוגים של קרבן העוף מחייבים טיפול שונה, כל ספק לגבי יעדם הספציפי של קרבנות העוף גורם לקשיים. המסכת עוסקת במקרים שבהם התערבו, לחלוטין או באופן חלקי, שתי קבוצות או יותר של עופות שנועדו להיקרב על גבי המזבח. השאלות העיקריות, הנידונות ביחס לסוגים שונים של תערובות הן: כמה מן העופות מותר לכתחילה להקריב לשם עולה וכמה לשם חטאת? כמה מן הקרבנות כשרים בדיעבד אם פעלו שלא כדין והקריבו מספר גדול יותר של עופות מן המותר לכתחילה, או שחילקו אותם בין החטאות ובין העולות בדרך שונה מזו הקבועה בהלכה מלכתחילה? התשובות לשאלות אלה נקבעות למעשה על פי חישובים מתמטיים, אולם חז"ל לא פיתחו לשון מתמטית מופשטת, ולכן קשה במקרים רבים לרדת לסוף דעתו של התנא. כדברי קופל (עמ' ג), "הקושי הבסיסי בהבנת המסכת נובע מהעובדה שהמשנה מבקשת למסור נוסחאות מתימטיות בלי להשתמש בנוסחאות". מטרתו העיקרית של המחבר היא להשלים חסר זה, ולספק ניסוחים מתמטיים בהירים לעקרונות המסתתרים מאחורי הדוגמות המסוימות והניסוחים המעורפלים, לעתים, של המשנה. במילים אחרות, הפירושים כשלעצמם אינם חדשים ברוב המקרים - הם מבוססים בעיקר על פירושים קיימים, וביניהם תופס פירוש הגר"א מקום של כבוד - אך הניסוח המתמטי חד וברור הרבה יותר (עבור הקורא הרגיל והמתמצא בניסוחים כאלה) מן הניסוחים המצויים אצל מפרשים קודמים. מבחינה זו אין ספק שהמחבר נחל הצלחה גדולה, והרבה משניות מסובכות מוסברות כאן בבהירות. הסברים מתמטיים פשוטים יחסית מובאים בפירוש לכל משנה ומשנה, והוכחות טכניות ומורכבות יותר מובאות בנספחים (יש לציין שנפלה טעות דפוס בתחילת עמוד סח, אך היא אינה פוגעת בנכונות ההוכחה).

המחבר מעיר מספר הערות מעניינות אף לגבי עריכת המסכת, אם כי הוא אינו יורד לפרטים באופן שיטתי. בעמוד ג הוא מבחין בין "חוט-השדרה של המסכת" הכולל את פ"א מ"א (הרישא של המשנה); פ"א משניות ב-ג (כך כנראה צריך לומר); פ"ג משניות א-ה, ובין "שתי תוספות":

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

(א) פרק ב, להוציא את המשנה האחרונה... (כ) הרישא של משנה ג ו... והסיפא של א, א: המשניות א, ד, ב, ו והסיפא של ג, ו, שהן הערות של המסדרים (ר') יהושע ותלמידיו) למשניות האחרות ואינן שייכות לחלק המתמטי של המסכת. בניגוד לשאר המשניות שבמסכת, שלהן אופי מתמטי מובהק, משניות אלה כוללות ייחוס שיטות, מחלוקות, ומובאות ממקורות תנאיים אחרים. כל המשניות הללו קשורות לרישא של משנה ג, ו.¹

במילים אחרות, רוב המסכת הוא בעל אופי מתמטי מובהק, אנונימי וקדום כנראה לר' יהושע ותלמידיו, שהוספו עליו אלמנטים 'רבניים' טיפוסיים יותר, שניתן לבדודם בקלות. מעבר לכך, ניתן להבחין בקשר הדוק בין שלוש המשניות הראשונות של המסכת ובין תחילת הפרק השלישי ואת הפרק השני יש לראות כתוספת שחדרה לתוך שלד זה. הדבר אכן נראה ברור על פי הלשון והסגנון (ראה עמוד לז), וכבר העירו עליו אחרים. הערה ארוכה נוספת העוסקת בענייני עריכה מצויה בעמוד נב, והערות קצרות לגבי הרמה העריכתית הנמוכה יותר מצויות בעמודים מח, נא.

תפקידו של ר' יהושע בעריכת המסכת נרמז, כנראה, בהערות המובאות במשנה האחרונה ומוסבת על הרישא הסתמי של משנה זו, וכבר עמדו על כך בתלמוד.² בעקבות סוגיה זו קובע י"נ אפשטיין³ שהמסכת כולה (פרט להוספות מעטות המיוחסות לחכמים מאוחרים יותר) היא ממשנת ר' יהושע. לעומת זאת ניתן להבין מדברי קופל, שהוא סבור שהמסכת ברובה קדומה עוד יותר, ור' יהושע אינו אלא עורכה ומסדרה. שאלה זו מעניינת וחשובה מאוד, והיא נוגעת אף לכמה מסכתות אחרות העוסקות בענייני המקדש (כגון שקלים, תמיד ומדות), וראויה לדיון מחדש ומקיף.

נתעכב קמעא על תופעה המייחדת פירוש זה: המתיחות הקיימת במקומות מספר בין מה שניתן לכנות 'הפשט הטקסטואלי' ובין 'הפשט המתמטי'. למעשה, אין זה אלא מקרה מיוחד של בעיה הרמנויטית כללית יותר: מה יעשה הפרשן כאשר הטקסט המונח לפניו אומר לכאורה, דבר שאינו מתקבל על הדעת? אם הפירוש המילולי של הטקסט נראה מופרך דיו, הדבר מוביל למגוון של אסטרטגיות פרשניות, כגון הנחה שהטקסט מתבטא באופן מטפורי או אלגורי. אולם, כיצד נוכל לדעת אם מה שאינו מתקבל על דעתנו לא היה מתקבל על דעתו של המחבר? הדוגמות להתלבטות כזו מרובות מאוד, ואפשר להסתפק בהפניה לבעיות המתעוררות בנוגע לשאלות בתחום האמונות והדעות, הן בפרשנות המקרא והן בפרשנות התלמוד.

¹ כנראה (ראה הערותיו בעמודים ט, יז, לה) קופל מתכוון לומר שכל אלה נוספו למסכת כדי לספק את הרקע הנחוץ להבנת המשנה בפ"ג מ"ו, שהוא מתאר אותה כ"יחידה מתימטית קדומה" (עמ' ג). לדעתי ייתכן שלפחות הסיפא של פ"א מ"א וכן פ"א מ"ד נוספו לצורך הבהרת הקטעים הקודמים להם, ללא קשר למשנה בפ"ג מ"ו.

² זבחים סז ע"ב - סח ע"א.

³ מבואות לספרות התנאים, ירושלים-תל אביב תשי"ז, עמ' 62-63.

הגוון המיוחד של בעיה זו בספר שלפנינו הוא: מה קורה אם ההיגיון המתמטי העומד לדעת הפרשן, מאחורי הדיון שבמשנה מוביל למסקנה הלכתית השונה מזו המובעת, לכאורה במילות הטקסט? באיזו מידה רשאים אנו - או שמא אף מצווים - לאנוס מילים כדי להתאימן למתחייב מההיגיון המתמטי, ובאיזו מידה מצווים אנו להיצמד למשמעותן הפשוטה של המילים, ולהניח שהתנא לא חשב כמונו, בין אם נניח שהיו לו שיקולים נוספים, ובין אם נניח שהוא טעה בחישוביו? נטייתו של קופל היא להעדיף את ההיגיון המתמטי על פני הקריאה הפשוטה, וגישה זו מצריכה עיון.

לא כל הדוגמות לתופעה זו עשויות מעור אחד. למשל, בעמוד מו מציע המחבר פירוש שנראה דחוק במבט ראשון, והוא שונה מן הפירוש הרווח, אך לאחר עיון נוסף ייתכן מאוד שיש לאמצו. המשנה בפ"ג מ"ד עוסקת במקרה של קרבנות של שתי נשים שהתערבו, ונקבע שאם הכהן הקריב "חצין למעלן וחצין למטן, אין כשר אלא סתומה והיא מתחלקת ביניהן". מבלי להיכנס לפרטי המקרה המסובכים, נביא את דברי קופל בנוגע למילים האחרונות שבמשנה, "והיא מתחלקת ביניהן". הוא מפרש שהקרבנות הכשרים מתחלקים באופן שווה בין העולות ובין החטאות, וממשיך: "המפרשים פירשו 'והיא מתחלקת' בין הנשים, אבל זה דחוק מאוד כי בכל הפרק לא דנו בשאלת ייחוס הכשרים לאשה מסוימת... נוסף על כך, אם הכוונה היא למתחלקת באופן שווה (כרגיל במלה 'מתחלקת'), אין פירושה נכון על-פי החשבון". במבט ראשון נראה פירוש זה מוקשה, שהרי היינו מצפים שהמילה 'ביניהן' תתייחס לשתי הנשים שקרבנותיהן נתערבו, ולא לשתי הקטגוריות של הקרבנות; אולם הפירוש המוצע אפשרי מבחינה לשונית, ויש לשקול אותו ברצינות לאור הטיעונים הנוספים של המחבר. דוגמה נוספת מסוג זה היא הפירוש המוצע למשפט "כולם ימותו" בפ"ב מ"ג (עמ' ל), עיין שם.

אולם בשני מקומות נראה לי שקופל הרחיק לכת יתר על המידה בכיוון זה. במשנה פ"ב מ"ג מתואר מקרה מורכב, שבו התערבו כמה קבוצות של עופות באופן חלקי: "פרח מן הראשונה לשניה, לשלישית, לרביעית, לחמישית, לשישית, לשביעית, חזר...". על כך כותב קופל (עמ' כה-כו):

כלומר, גוזל אחד פרח מהראשונה לשנייה, וגוזל אחד (לאו דווקא אותו אחד) פרח מהשנייה לשלישית, וכן הלאה עד מהשישית לשביעית. כמו-כן פרח גוזל אחד מהשביעית לשלישית, ואחד מהשישית לחמישית, וכן הלאה עד מהשנייה לראשונה... יש לציין שאם נפרש את המקרה הזה כלשונו, יצא שהוא אינו משמש דוגמה לבעיה הכללית שתיארנו לעיל... יש לציין שוב שאם נפרש את המקרה הזה כלשונו, אין הפתרון הזה מדויק... אלא כפי שפירשנו, כוונת המשנה היא כי באופן כללי פרחו גודלות מקבוצה לקבוצה בלי שנדע מהי תחנתו הסופית של כל אחד מהגוזלות שפרחו. כל המפרשים לא פירשו כך, ולכן נאלצו להמציא גזירת חכמים כדי להסביר את הפער בין פתרון המשנה לפתרון על-פי חשבון.

כלומר, עדיף בעיני המחבר להתעלם מניסוח המקרה שבמשנה, במקום "להמציא גזירת חכמים", וזה כנראה על פי העיקרון שהציב בהקדמתו (עמ' ד): "אין צורך לפרש על-פי

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

כללים הלכתיים שאינם מפורשים במשנה". אולם במקרה זה אף המחבר אינו בטוח בצדקת דרכו, והוא מציע כאלטרנטיבה: "ואמנם, ייתכן שכוונת המשנה היא שגם כאשר יש לנו מידע לגבי תחנתם הסופית של אחדים מהגוזלות שפרחו, אנו מתעלמים ממידע זה משום לא פלוג" (עמ' כו).

הדוגמה הקיצונית ביותר שמצאתי היא זו שבפירוש לסיפא של אותה משנה. שוב לא ניכנס לפרטי המקרה, אלא נציין שהמשנה קובעת שבמקרה מסוים "השביעית יש לה ארבע (כלומר, יכולה להקריב ארבעה עופות), ויש אומרים: השביעית לא הפסידה כלום (ויכולה להקריב שבעה עופות)". מאחר שהפתרון של "לא הפסידה כלום" הוא המסתבר מבחינה מתמטית, מנסה המחבר לפרש שאין כאן מחלוקת:

פירשנו את ה'יש אומרים' כפתרון יותר מדויק מההשערה הגסה שניתנה בניסיון הראשוני ('השביעית יש לה ארבע'). יש לציין שפרט לשתי הופעות במסכתנו... הביטוי 'יש אומרים' מופיע עוד ארבע פעמים בשישה סדרי משנה (לא כולל מסכת אבות), ובאף אחד מהמקרים הללו אין הביטוי מציין מחלוקת בהלכה (עמ' כט).⁴

כלומר, אין המחבר מסתפק בכך שדעת "יש אומרים" תואמת את הניתוח המתמטי שהציע, אלא הוא מכחיש שבכלל הייתה דעה אחרת. דומני שהדוחק בפרשנות זו גלוי לעין; ואף אם הביטוי "יש אומרים" נדיר יחסית במשנה, הוא שכיח דיו בספרות התנאים ומשמעותו ידועה, ומאוד קשה בעיניי להוציאו מפרוטו במקרה זה. לסיכום, קוראים הרגילים לחשיבה מתמטית-פורמלית ימצאו בספר המונח לפנינו הסברים ברורים ומועילים למשניות של מסכת קינים, מסכת קצרה הנחשבת מן הקשות בששת סדרי המשנה.

⁴ לא ברור למה מסכת אבות אינה רלוונטית, ומה ההבדל לענייננו בין מחלוקת באגדה ובין מחלוקת בהלכה. בכל מקרה אין הקביעה מדויקת: בנגעים פי"ד מ"א הביטוי מציין מחלוקת הלכתית.